

DVA ESEJA O SMILJANIĆEVOM DELU - U RAŠLJAMA PODSVESNOG I ČULNOG

Zoran M. Mandić

Radomir Smiljanić je velika figura savremene srpske književnosti, pisac, koji je u srpsku prozu uneo duh one stvaralačke veličine, koja se istinski ceni, komentariše i naglašava i izvan granica Srbije. Rođen je 1934. godine u Jagodini u porodici uglednog profesora muzike i kompozitora Uglješe Smiljanića, koji je na žalost stradao od ustaškog noža u zloglasnom logoru u Jasenovcu (najčuvenijoj "fabrici smrti" u Drugom svetskom ratu na Balkanu). Od svoje devete godine Radomir Smiljanić živi u Beogradu gde završava gimnaziju, a potom i filozofski fakultet. Studirao je i muziku, a kao pisac startovao je pričom u Književnim novinama, koje je u to vreme uređivao Predrag Palavestra. Smiljanić je napisao više knjiga priča i romana o kojima su se najpohvalnije izrazili u svojim tekstovima: dr Dragan M. Jeremić, akademik Nikola Milošević, dr Čedomir Brašanac, Predrag Protić, dr Miloslav Šutić, Zlatko Krasni i Dragoljub Stojadinović kod nas, ali i ugledni strani kritičari, i to naročito u Nemačkoj, akademik Peter Jokostra, dr Bekelman, dr Virpša i drugi. Kao poseban tehnički podatak ove biografsko-bibliografske informacije valja pomenuti da su Partizanska knjiga i Prosveta iz Beograda objavile 1980. godine Radomiru Smiljaniću izabrana dela u šest knjiga.

Vrhuncem Smiljanićeve proze smatra se njegova trilogija, koju čine romani: Neko je oklevetao Hegela, U Andima Hegelovo telo i Bekstvo na Helgoland, pri čemu ne treba gubiti iz čitalačkog vida i ostale njegove naslove, beogradsku trilogiju (Ljubavne ispovesti Sofije Malovrazić, Ubistvo u kafani Dardaneli i Ljubavni slučaj šampiona), ili roman Stanje prirodnog nereda, koji je u novosadskim Poljima, daleke 1992. god. označen, kao "prvi roman postmoderne u nas", ili poslednje romane Bendžamin i Kolekcionar u kojima je, po Dobrici Ćosiću, Smiljanić, u spoju imaginativnog i dokumentarnog, otišao najdalje u našoj književnosti.

Roman Reč zaveštanja u čijoj podnaslovnoj sintagmi stoji da je ta "reč" istovremeno i "reč", ili "završni tečaj" o socijalnoj, zdravstvenoj i erotskoj edukaciji, nadovezuje se u tematskoj intonaciji na ideologiju i tehniku pisanja trilogije inspirisane likom Hegela Miliradovića, pretvarajući je uslovno u tetralogiju u čijem temocentričnom kosmosu pulsira "zdravstvena ideologija" Hegela Miliradovića, naučnika, filozofa, pesnika i duhovnog reformatora, koji je "podsmešljivo verovao da čovečanstvo mora da revolucioniše svoj postanak i počne da živi od vazduha". Čime, u izvesnom smislu, Smiljanić promovise novo "gorivo" za "perpetuum mobile", kao vrhovnu ironijsku metaforu za senzaciju života.

Hodajući krivudavom stazom između svojih "hegelijanskih knjiga", tragom Hegela Miliradovića, tamo gde se mitsko sa istorijskim ukršta kako u govoru imaginativnog, tako i u "folklornim figurama i gestovima" nepopravive čulne stvarnosti, Smiljanić je u Reči zaveštanja napisao, opet, veliku, Sabato bi rekao sjajnu, fiktionalnu prozu sa ukusom romana u kome se prepliću karakteri i "grimase" njegovih žanrovskih podvrsta. Složenost tog preplitanja zavodi čitaoca i ne da mu, baš lako, da dešifruje tu kompleksnost, pogotovo što su na delu istovremeno orkestrirani glasovi: sentimentalnog, humorističkog, policijskog, trilerskog, didaktičkog, naučno-fantastičkog,

putopisnog i nadasve satiričnog romana. A, uz ovu, konstataciju, ali ne samo kao njeno bukvalno opravdanje, mora se reći da postoji ono kritičko mišljenje po kome se ne može pisati i govoriti, samo, o jednom aspektu dela, bilo formalnom, bilo sadržajnom. Sa toga razloga Reč zaveštanja mora se čitati i analizirati kao estetički projekat, koji je istovremeno narativan i poetički. Refleksivni projekat s tezom o traganju za principom identiteta onako kako je to traganje vrhunski imaginirao veliki F. M. Dostojevski u svojim Karamazovima. To traganje odnosi se i na svojevrsno putovanje unatrag u "prošlost koja neće da prođe", kao "neizbežnost našeg doba", koje ono kontaminira sinharizijom: tragičkog, fantastičkog, čulnog i imaginacijskog. U ovom "romanu sećanja", koji se u dva vremenska nivoa, a sa distance, odvija u jednom imaginarnom sanatorijumu, kakav je recimo Golnik, sve se vrti oko mađarskog Jevrejina Tiberijana Fenjveši Levi Miklošida, koji je u izvesnom smislu aplikativni dvojnik Hegela Miliradovića. U liku Miklošida Smiljanić je imaginirao profil zaverenika u "spasavanju sveta" od egzistencijalne jednoličnosti i njegovog "zaveštavanja", gde je važno da ono bude što kraće, jedna jedina reč iz njenog milionskog filološkog arsenala. A, celom tom zavereničko-spasilačkom paradom "zaveštanja" dominira satirički istaknuta potreba za "socijalnom, zdravstvenom i erotskom edukacijom". I ironijski piščev stav o: (1) divljenju božjim delima (pri čemu se slika Boga nameće kao vrhunska kreacija fantastične književnosti, ili kako Borhes kaže: ono što su izmislili Vels, Kafka i Po, nije ništa u poređenju s onim što je izmislila teologija), (2) uočavanju rasula i destrukcije jednopartijskih i višepartijskih populacionih sistema sveta i "jedenja sveta", (3) smrti, koja bira, a ne dozvoljava da bude birana, kao jedinoj pouzdanosti i u reinkarnaciji, (4) glupostima o razvijanju neprijateljstva prema smrti, koja nikada neće proći, (5) preterivanjima u konkretnom socijalnom, zdravstvenom, seksualnom, erotskom pejzažu, njegovim akcijama i edukacijama, (6) građanskoj brizi i promišljanjima Danteovog Inferna.

Stuštinu složenosti ovog dela treba tražiti u činjenici da je ono nadmašilo namere svog autora, a kada delo to učini, onda je ono vrhunsko delo, jer, tek tada može da obelodanjuje velike istine. Smiljanić je svoje namere u imaginiranju projekta "zaveštanja" koristio kao trambulinu da bi zaronio u one dubine u kojima deluju i podsvesne sile, a uz pomoć kojih roman jedino i može da dosegne visok nivo i sposobnost za izražavanje velikih duhovnih nevolja čoveka, bilo kog čoveka (Hegela ili Miklošida) u bilo koje vreme: samoću i smrt, nepravdu, nadu, vreme i nevreme, veru i strah. Otuda su i moguće tolike interpretacije: sociološke, političke, metafizičke, filozofske, ili teološke.

Ovaj roman na tom fonu živi promišljajući i postupajući. U njemu se sve vraća, kako bi to rekao Kafka, u nerazjašnjivo, u ono koje se odvija "ovde i tamo" u odstupanju između bliskog i udaljenog vidokruga iskustva. I njegove transcendentalnosti. U rečima koje imaju dušu gomile (Miljković), a koje jedino raznežuje "prostaštvo i opasnosti prevaziđene metaforom". Ovaj opširni roman je i napisan kao satirična metafora i teško je u njemu predvideti na početku šta će se desiti do kraja "prostranog ostrva" na kojem se uzdiže Helgoland sa svojim imaginarnim sanatorijumom "beskonačne stvarnosti".

Radomir Smiljanić: REČ ZAVEŠTANJA, Narodna knjiga/Alfa, Beograd, 2002.